

پابه پای وحی

تفسیر تدبری قرآن بر حسب نزول

(جلد اول)

مهندس مهدی بازرگان

بنیاد فرهنگی مهندس مهدی بازرگان

نام کتاب: پا به پای وحی
نویسنده: مهندس مهدی بازرگان
چاپ اول: ۱۳۷۴
تعداد: ۳ هزار نسخه
چاپ و نشر: دفتر نشر فرهنگ

فروشگاه مرکزی: خیابان فردوسی، روبه روی فروشگاه شهر و روستا. تلفن: ۳۱۱۲۱۰۰
فروشگاه شماره یک: میدان انقلاب، بازارچه کتاب. تلفن: ۶۴۶۹۸۵
فروشگاه شماره دو: میدان نیاوران (شهید باهنر)، جنب مهمانسرای وزارت امور خارجه.
تلفن: ۲۲۹۲۲۷۲

فروشگاه شماره سه: قم، خیابان ارم، سه راه موزه. تلفن: ۷۳۸۱۵۰
فروشگاه شماره چهار: میدان حسن آباد، فروشگاه اتکا. تلفن: ۶۴۶۹۸۲۷

حق طبع محفوظ و مخصوص به شرکت سهامی انتشار می باشد.

فهرست

- پیشگفتاری در معرفی کتاب ۵
- نخستین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۵ سورهی علق [۹۶(الف)] ۱۵
- دومین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۷ سورهی مدثر [۷۴(الف)] ۳۳
- سومین گروه تنزیل آیات ۱ و ۲ سورهی عصر [۱۰۳(الف)] ۳۹
- چهارمین گروه تنزیل آیات ۱ و ۲ سورهی تکوین [۱۰۲(الف)] ۴۹
- پنجمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۸ سورهی طور [۵۲] ۵۵
- ششمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۶ سورهی ذاریات [۵۱] ۶۱
- هفتمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۴ (تمام) سورهی توحید [۱۱۲] ۶۷
- هشتمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۸ (منهای ۶) سورهی والتین [۹۵] ۷۵
- نهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۵ و ۸ تا ۱۶ سورهی غاشیه [۸۸] ۸۵
- دهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۴ و ۱۱ تا ۱۷ سورهی طارق [۸۶(الف)] ۹۱
- یازدهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۵ سورهی انفطار [۸۲] ۱۱۵
- دوازدهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۱۰ سورهی شمس [۹۱] ۱۲۱
- سیزدهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۳ (تمام سوره) سورهی کوثر [۱۰۸] ۱۳۵
- چهاردهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۱۹ (منهای ۷) سورهی اعلیٰ [۸۷] ۱۴۱
- پانزدهمین گروه تنزیل آیات ۱ تا ۷ و ۱۲ تا ۲۲ سورهی بروج [۸۵] ۱۵۳
- شانزدهمین گروه تنزیل تمام سوره تکوین [۸۱] ۱۶۷

بخش الحاقی (خلاصه‌ای از کتاب صبوری در سپهر لاجوردی).....	۱۸۹
مقدمه.....	۱۹۱
بخش نخست (عالم را سرگذشتی است).....	۱۹۳
بخش دوم (طبیعت باردار).....	۱۹۹
بخش سوم (در پشت صحنه).....	۲۰۹

پیشگفتاری در معرفی کتاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

«كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ»^۱ و^۲

شورای انجمن اسلامی مهندسين در جلسه مورخ ۱۳۷۰/۹/۶، با توکل به خدا و توسل به کتاب و آورنده‌ی آن و بنا به درخواست اینجانب، تصمیمی گرفته تصویب نمود که به همت و کوشش اعضاء انجمن و علاقه‌مندان، تدوین و تألیف یک

۱. ص (۳۸) / ۲۹: کتاب مبارک و فزاینده‌ای که برای تو (یا به سوی تو) فرو فرستادیم تا در آیات آن تدبر و تأمل نمایند و برای صاحبان عقل و خرد تذکر و آگاهی باشد.

۲. قال علی علیه السلام

«أَلَا لَا خَيْرَ فِي قِرَاءَةِ لَيْسَ فِيهَا تَدَبُّرٌ - أَلَا لَا خَيْرَ فِي عِبَادَةِ لَيْسَ فِيهَا تَفْقَهُ»

آگاه باشید! نیست خیری و سودی در خواندن (خواندن قرآن) که در آن اندیشیدن نباشد (بررسی و اندیشه در جوانب موضوع) توجه کنید! نیست خیری و فایده‌ای در عبادتی که در آن تحقیق و تحصیل نباشد.

بحارج ۹۲ ص ۲۱۱ - بحارج ۲ ص ۴۹

معانی الاخبار

میزان الحکمه ج ۸

مجموعه تفسیری برای استفاده فارسی زبانان به عمل آید؛ مجموعه و محصول باقیات الصالحاتی از انجمن به نام؛

پا به پای وحی
(تفسیر تدبیری قرآن برحسب نزول)

این مجموعه‌ی تفسیری تازه یک جمع‌آوری و جمع‌بندی خواهد بود اولاً از حاصل شنیده‌ها، خواننده‌ها و آموخته‌هایی از استادان و از تفسیرهای پیشینان، ثانیاً از گفته‌ها و نوشته‌ها و کارهای اعضاء انجمن و علاقه‌مندان، که به قصد «بازگشت به قرآن»، از زمان تأسیس انجمن اسلامی دانشجویان و مهندسين به سال‌های ۱۳۲۳ و ۱۳۳۶ تا زمان حاضر، در جلسات انجمن و در مساجد و مجالس مربوطه، به صورت درس و سخنرانی یا بحث و اظهار نظر انجام شده است و ثالثاً استنباط‌ها و تکمیل‌هایی که بعداً به عمل آید. منظور از مجموعه، پاسخ‌گویی به مسایل و مشکلات ایمانی- اعتقادی و احکام دینی است که از دیدگاه‌های عبادی، علمی، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی برای مردم ایران، خصوصاً درس‌خوانده‌ها و روشنفکران، در طی سنوات بعد از انقلاب مشروطیت و تجددخواهی تا انقلاب فراگیر ۱۳۵۷ و جمهوری اسلامی (یا روحانی) ایران مطرح گردیده است و محتاج به بازگشت به قرآن و کسب هدایت از خداوند عزیز حکیم می‌باشد.

به بیان دیگر این تفسیر و تدبر در قرآن منتهاالیه و محصول ۷۰ سال تعلیم و تعلم قرآن و مطالعات و تجربیاتی است که در آموزش و عمل به قرآن و پیاده کردن نسبی آن در جامعه ایران به دست آمده است و انقلاب عظیم ۱۳۵۷ و تجربه جمهوری اسلامی ایران آزمایشگاه و اسباب کار مساعدی برای آن بوده است. ضمن آنکه محصول تفکر و تلاش نه یک فرد بلکه افراد و گروه‌های متعددی است که در حول انجمن‌های اسلامی قبل از پیروزی انقلاب و در فعالیت‌های گوناگون اجتماعی و مذهبی گرد هم آمده، در خانه و کلاس و مسجد و زندان و دولت به گونه‌هایی سر و کار با قرآن کریم داشته‌اند و می‌خواهند این کار با فرسودگی و فوت نگارنده خاتمه نیابد. بلکه به صورت گروهی و به مصداق «وَأَخْرَيْنَ مِنْهُمْ لَمَّا يَلْحَقُوا بِهِمْ وَهُوَ

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ» راه اصلاح و کمال در پیش گرفته پایه پای تحولات جهان و پیشرفت علوم و افکار ادامه یافته، زنده بماند و زنده کننده باشد.

جا دارد که در پایه گذاری این مجموعه ذکری و درود رحمتی نثار اساتیدی مانند میرزا ابوالحسن خان فروغی مدیر دارالمعلمین مرکزی در سالهای ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۶، شریعت سنگلجی بانی دارالقرآن، سید محمود طالقانی، حاج میرزا خلیل کمره‌ای، علامه طباطبایی و محمد تقی شریعتی بنماییم. کسانی که در تهران و قم و مشهد به تدریس و تفهیم و تفسیر قرآن (و تا حدودی تدبیر در آن) در قشر درس خوانه‌ها و دانش آموزان و دانشجویان کمر همت بستند.

*

* *

تفسیرهای شفاهی یا کتابی متداول و موجود، معمولاً از اول قرآن و گاهی از آخر آن آغاز شده به انتها می‌رسد، یا در اواسط متوقف می‌گردد. گاهی نیز سوره‌های مخصوصی را به صورت متفرق مطرح می‌نمایند. در سال‌های اخیر تفسیرهای موضوعی نیز، از جمله در خود انجمن و چند ماهی در تلویزیون اجرا گردید که از جهاتی آموزنده‌تر از تفسیر سرتاسری کلاسیک درمی‌آید و می‌تواند با روش علمی باشد.

تدوین مجموعه حاضر، برای فرار از تکرار و تقلید، دیدگاه تازه‌ای را در نظر گرفته می‌خواهیم بنا به توصیه خود قرآن، علاوه بر ترجمه متن و تفسیر آیات، تدبیری در قرآن نیز بنماییم که چرا و چگونه این آیات و تعلیمات تدوین و تنزیل یافته و رسالت خدا به دست فرستاده‌اش به چه ترتیب و با چه روش انجام گرفته است.

برای این کار بهتر دیده شد ترتیب ترجمه و تفسیر معمول را که بر مبنای جمع‌آوری و ارایه صورت حاضر قرآن است کنار گذارده کتاب خدا را آن‌طور که تدریجاً و عملاً بر پیامبر بزرگوار نازل گردیده و در دل و جان او ثابت شده است مورد بررسی قرار دهیم. آن‌گونه که به مقتضای نیاز و پیشرفت دعوت و دریافت آدمیان، از یک طرف، و رشد و توان پیام رسان از طرف دیگر، متحول شده، طی ۲۳ سال رسالت پیگیر اجرا گردیده و به مرحله‌ی «اکمال و اتمام رسیده، از راه‌های دشوار گذشته، مشکلات و مخالفت‌های بی‌شمار را پشت سر گذارده، کاخی از دانش و دین و امت را پی‌ریزی کرده است و بالاخره تاج قهرمانی «يَدْخُلُونَ فِي دِينِ

الله أَفْوَاجًا» را به سرگذارده است مشاهده نماییم. یعنی «پابه پای وحی»، تدبری در قرآن بنماییم.

این کار سابقاً امکان پذیر نبود. زیرا معدود جداولی که برحسب ترتیب نزول سوره‌ها وجود داشت با هم مطابقت نمی کرد و از جهت اصالت و سند مورد اعتماد و استفاده عموم نبود. خصوصاً که ترتیب تقدم و تأخر سوره‌ها کافی به مقصود و نشان دهنده ترتیب نزول واقعی آیات نبوده، می دانستند که بسیاری از سوره‌ها به صورت یکپارچه و دفعتاً نازل نگردیده است و بعضی از آیات یا گروه‌هایی از آنها در فواصل زمانی مختلف وارد سوره‌ها شده. خوشبختانه این مشکل با تحقیق و تألیف کتاب «سیر تحول قرآن» برطرف شده است. جدول شماره ۱۴ کتاب، ترتیب تدریجی و سال نزول آیات را، نه به صورت سوره بلکه به صورت گروه‌های معاصر تشکیل دهنده‌ی سوره‌ها نشان می دهد و جدول شماره ۱۵ تقسیم سوره‌ها به گروه‌های معاصر و سال و شماره نزول آنها را معین می کند. این جداول چون بر مبنای محاسبات آماری و قانون احتمالات تنظیم شده نمی توانسته است تقریبی نباشد ولی با تجدید نظرهای مختصر بعدی و تصحیح‌های لازم و به طوری که در طی مجموعه حاضر نیز عمل خواهد گشت به درجه دقت قابل قبولی رسیده است.

قرآن به صورت متداول موجود، حالت یک ساختمان یا خانه‌ی در حال بهره برداری را دارد که اتاق‌ها و اجزای مختلف به منظور اقامت و استفاده در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و خریدار یا صاحبخانه، کاری به ترتیب زمانی ایجاد و ارتباط قطعات و قسمت‌های آن ندارد. از دری وارد خانه می شوند که در اواخر کار نصب شده است و از آنجا به هال و اتاق خواب یا پذیرایی می روند که سفیدکاری و فرش آن پیش از نصب در و قفل خانه انجام گردیده است. بدون آنکه بپرسند یا بدانند که پی بنا و پایه‌ها کجاست و چه موقع با چه مصالحی درست شده است.

قرائت کلام الله مجید نیز با سوره کوتاه حمد یا «فَاتِحَةُ الْكِتَابِ» که به معنای در ورودی است آغاز می شود در حالی که چهل و یکمین گروه تنزیل بوده در سومین سال رسالت بعد از گروه الف سوره‌ی رحمن نازل شده است و تنها گروه یا سوره‌ای می باشد که گوینده یا اداکننده‌ی کلمات و اعلام کننده‌ی مطالب آن، انسان می باشد، نه خدا، نه پیغمبر و نه فرشته وحی. پس از فاتحه الکتاب سوره بلند بقره می آید. بقره در ظرف ۱۷ سال از هفتم رسالت تا سال رحلت نازل گردیده، با اشاره به شرایط

هدایت قرآن و تقسیم مردم به سه دسته مؤمن و کافر و منافق آغاز می‌شود و سپس به هشدار و مژده جهنم و بهشت، خلقت آدم و دعوت انبیاء، معرفی بنی اسرائیل و مطالب و موضوعات دیگری می‌پردازد که هر کدام به گونه‌ای مورد احتیاج و استفاده گروندگان آن زمان و خوانندگان آینده قرآن بوده و هست.

اما تدوین و تنظیم قرآن برحسب زمان نزول گروه‌های تشکیل دهنده و آیات مربوطه، به صورتی که مورد استفاده مجموعه حاضر قرار می‌گیرد شباهت به فیلمی دارد که روز به روز از جریان انجام و پیشرفت یک ساختمان برداشته و خواسته باشند طرز کار بنایی و طرح و ترتیب اجرای پروژه ساختمانی را به شاگردان دانشکده معماری نشان دهند، یا برنامه‌ریزی و درجه استحکام و درستی عملیات را کنترل نمایند و یا اطلاعی از فوت و فن معماری در زمان احداث آن بنا را به دست آورند.

مفسرین قرآن و علمای متتبع در کلام و معانی بیان یا در فصاحت و بلاغت و تاریخ قرآن، قسمت عمده هدف و هم‌میشان معطوف بهتر و عمیق‌تر فهمیدن کلمات و کلام خدا و درست دریافت کردن دستورها و رهنمودها، یا احکام و تعلیمات قرآن بوده است و در این راه به نتایج ارزنده‌ای رسیده‌اند و می‌رسند. قرآن را ترجمه و تفسیر می‌نمایند. ما در این مجموعه کتاب وحی را به مصداق آیات:

«وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا»

و

«كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا»

ورق می‌زنیم، به گونه روشن‌تر و راحت‌تری، هم معانی و منظورهای آیات و ترجمه و تفسیر آنها فهمیده خواهد شد و هم آگاهی بیشتر به چگونگی تنزیل و ترتیل قرآن در هماهنگی با رشد یا تعلیم و تربیت آورنده آن پیدا کرده با شیوه‌ی دعوت و روش رسالت آشنا می‌شویم و برایمان رمز موفقیت و اعجاز قرآن، در اختلاف با شیوه‌ها و روش‌های خودمان، تا حدود زیادی آشکار می‌گردد. در حقیقت درس قرآن‌شناسی خواهیم خواند و راه جدیدی برای رسیدن به ایمان و تعلیم اسلام خواهیم آموخت که زمین تا آسمان با روش‌های کلامی و فلسفی و منطقی متداول فرق داشته چیزی جز پیروی از راه و رهنمود الهی در پرورش و آموزش رسول مکرّم و دعوت و هدایت مردم نیست.

اتخاذ چنین ترتیب و تدبیر جز آنکه بررسی هر دسته از آیات نازل شده و دریافت معانی و منظوره‌های مربوطه چون با توجه به زمان و ضرورت نزول آنها صورت می‌گیرد صحیح‌تر و کامل‌تر خواهد بود. ضمناً معنی و مراد هر آیه و کلمه یا گروه آیات را نه با استمداد و استفاده از آیات و سوره‌های نازل شده‌ی بعدی، بلکه با تعمق در خود آیه در شرایط نزول مربوطه و با توجه به مراحل طی شده در زنجیره گروه‌های پیشین و آیات ابلاغ شده‌ی قبلی به دست می‌آوریم، اگر به ابهام و اشکالی در تشخیص دقیق و منظور از آیه برخوردیم، از جریان وحی جلو نزنده تعجیل نمی‌کنیم و به سراغ سوره‌ها و آیات آینده نمی‌رویم. امیدوار و منتظر می‌مانیم تا تنزیل‌های بعدی - همان‌گونه که برای رسول مکرم و معاصرینش پیش آمده است - روشنگری و راهنمایی لازم را بنماید.

روش یا سبک اتخاذ شده برای تدبیر و تفسیر، تعلیم و تحقیق است نه تعبد و تحمیل. تکیه ما بر طبیعت مشهود و علوم تجربی و عینی بوده، پیرامون فلسفه و ذهنیات یا عواطف و احساسات غیرقابل اثبات نمی‌گردیم و نه الزام و اجبار به کار می‌بریم. همچنان که سبک قرآن چنین بوده است. قرآن تذکر و تعلیم و هشدار داده دعوت به تفکر و به تفقه و تدبیر می‌نماید و دعوت‌شوندگان را آزاد می‌گذارد که بپذیرند یا نپذیرند و خودشان نتایج خوب یا بد آن را بچشند. «فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ». آنچه از مردم خواسته است در مرحله اول توجه نمودن و تکذیب و پشت نکردن است. از قیامت به عنوان یک واقعیتی که بینش و دانش بشر به آن نمی‌رسد خبر می‌دهد نه آنکه بگوید چون من خدای خالق شما و قادر قهار منتقمی هستم باید باورم دارید و اطاعت‌م نمایید، والا به دوزخ سوزانتان خواهم انداخت. نشانه‌ها و اطلاعات از چگونگی و زمان وقوع قیامت به عنوان یک پدیده انفجاری فراگیر و طبیعی - و نه دادگاه ویژه گنهکاران و خدمت‌گزاران آدمی - به مقیاس کیهانی می‌دهد که همانند پرتوافکنی خورشید و گردش ماه در توالی شب و روز بوده شدت و ضربه آن کوه‌های ثابت سخت را ذره ذره و غبار می‌نماید و دریاها مشتعل می‌شوند. در چنان روزی انسان‌ها که ظاهراً مرده یا خفته و متلاشی شده‌اند، ذرات وجودشان زنده و جمع‌آوری گردیده نخستین احساسشان هوشیاری و حسرت است و آگاهی یافتن به تمام کرده‌ها و گذشته‌ها! ...

برای آنکه داستان، قابل درک و پذیرش شنوندگان باشد نمونه‌ها و نظایری از جریان‌های دنیا و قدرت خلاقه خدا می‌آورد، رفع احتمالات و اشکالات ایرادگیرندگان را می‌نماید و مخصوصاً شاهد‌ها از جدی بودن کلام و سطح بالای پیام آورده، صداقت و امانت پیامبران و واقعیت یافتن هشدارهایشان را توجیه می‌کند. مع‌ذلک با همه پیگیری و استواری هیچ‌گونه اصرار نورزیده نمی‌خواهد پیام‌رسان برگزیده‌اش خود را مسئول کفر و ایمان کسان و مأمور مسلط بر انسان‌ها بداند. یا طریقه‌های تحمیلی تبلیغ و تطمیع و تهدید را به کار برد، بلکه تأکیدش «كَلَّا إِنَّهَا تَذَكِّرَةٌ. فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرَهُ» می‌باشد.

برای صاحبان ادراک و اهل انصاف، «آفتاب آمد دلیل آفتاب» است. اگرچه مجموعه در مرحله اول برای گروندگان به‌خدا و پیروان قرآن تدوین شده است، تا بر درجه معرفت و ایمان و تقوایشان افزوده شود ولی غیر مؤمنین و عاملین به دین نیز می‌توانند در آن نظر نموده بر بینش و دانش خود بیفزایند. قرآن و آورنده آن را با پیش فرض اینکه شامل و حامل کلام خدا بوده‌اند و احترام به آنان واجب بوده، تردیدکننده گرفتار عذاب سخت خواهد شد، مطرح نمی‌سازیم. کوشش داریم بی‌طرفانه و واقع‌بینانه به تأمل و تدبر و فهم گفته‌ها پردازیم. بنابراین فشار بر ذهن خواننده و پژوهنده وارد نیامده می‌تواند پیامبر و قرآن را به عنوان کتاب تاریخی اصالت‌دار و گفتار و نوشتار واقعیت‌دار نگاه کرده، عادلانه قضاوت نماید و آزادانه و مصلحت‌اندیشانه تصمیم بگیرد. کردار و گفتار و نوشتاری که مشحون از مطالب و موضوعات بنیادی طرح شده در سرگذشت و سرنوشت انسان‌ها، در ارتباط با سایر ادیان و مکاتب است و هم منشأ آثار مهم در تاریخ ملت‌ها و جوامع بشریت بوده آشنایی با آنان قسمتی از گنجینه علوم انسانی و اجتماعی را تشکیل می‌دهد.

مفسرین قرآن با خوانندگانی حرف می‌زنند که معتقد به قرآن و به آورنده‌ی آن بوده متعبد در اسلام هستند، در حالی که ما قرار بر فهم آزادانه قرآن و تحقیق بی‌طرفانه داشته می‌خواهیم ضمناً به تشخیص بشری بودن یا از خدا بودن قرآن برسیم. یعنی تنزیلُ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ شناختن قرآن. نکته‌ای که خود کتاب آن را پایه ایمان و گام اول مسلمان‌شدن دانسته، علاقه‌مند است که قبل از هر چیز که دعوت شونده‌گان و ایمان‌آوردگان و به‌ویژه شخص رسول(ص) مسئله رسول خدا بودن محمدبن عبدالله(ص) و از خدا بودن قرآن، یعنی نبوت و رسالت را به علم‌الیقین پذیرفته و

نصب العین افکار و اعمال خود قرار دهند. این معنی با تعبیرهای مختلف بیش از نه بار در قرآن آمده است و چند سوره از ۱۱۴ سوره ی قرآن با اعلام و تذکار آن آغاز می شود. تدبر در قرآن اگر ما را به اینجا برساند مصداق آفتاب آمد دلیل آفتاب برایمان تحقق پیدا کرده است.

طرح مصوب شورا و درخواست ما از درگاه خدا این است که مجموعه حاضر به کامل ترین وجه ممکن آن طور که مقبول خداوند حکیم، منطبق و منبعث از خود قرآن و مؤثر و مفید به حال همکاران و هموطنان باشد، در طی ۲۳ جزوه یا ۲۳ جلد منطبق با سال های رسالت - اگرچه تدریجاً و در درازمدت - تدوین و منتشر گردد. آن هم نه به صورت تمام شده ی راکد، بلکه به حالت پویای مستمری که با مسئولیت یک هیئت با صلاحیت، در معرض تکمیل و تصحیح دائمی برای پاسخ گویی به مسایل زمان و استفاده از اندیشه ها و دست آوردهای دانشمندان و متفکرین جهان قرار گیرد و زنده و بالنده باشد. از همه علاقه مندان و صاحب نظران انتظار داریم در این عمل ان شاء الله خداپسندانه و خلق خواهانه با ما همکاری داوطلبانه نموده، مجموعه را که به نام شخص و خاص انجمن مهندسين نیست از مطالعات و تتبعات خودشان، چه به لحاظ معارف قرآنی مأخوذ از کارهای گذشتگان و چه به لحاظ اکتشافات و تجربیات تازه ای که کمک به استنباط صحیح تر و اثبات روشن تر گفته های وحی در حرکت به سوی حق نماید، غنی و نو بسازند.

روش تدریس و تحریر مجموعه ی تدبر و تفسیر قرآن پابه پای وحی، فعلاً چنین در نظر گرفته شده است که هر یک از گروه های تنزیل پس از یک ترجمه ساده آیات و مختصر توضیح مقدماتی در دو بخش جداگانه بررسی گردد: بخش تدبر و بخش تفسیر. به این ترتیب تفسیرها با توجه به استنباط های دریافتی از بحث های تدبر انجام خواهد گردید.

روش فوق پس از چند گروه عملی شده است و بهتر دیده شد که گروه های اولیه حالت تفکیک نداشته باشد.

و من الله التوفیق و علیه التکلان

مهدی بازرگان

تهران - مردادماه ۱۳۷۳